

موضوع:

اندیشه سیاسی: ۱۲۸ (سیاسی - اجتماعی: ۲۹۱)

گروه مخاطب:

- تخصصی (حلاب و دانشجویان)

شماره انتشار کتاب (چاپ اول): ۱۸۰۱

مسلسل انتشار (چاپ اول و باز چاپ): ۶۳۳

www.ketab.ir

سرشناسه

: موثق، سیداحمد، ۱۳۳۷ -

عنوان و نام پدیدآور

: اندیشه اصلاح و راهبرده وحدت و همبستگی در جهان اسلام.

مشخصات نشر

: قم: مؤسسه بوستان کتاب (مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)، ۱۳۹۴.

مشخصات ظاهری

: ج.

شابک

: 978 - 964 - 09 - 1654 - 4

شابک دوره

: 978 - 964 - 09 - 1656 - 8

وضعیت فهرست‌نویسی: فبیای مختصر.

یادداشت

: فهرست‌نویسی کامل این اثر در نشانی: <http://opac.nlai.ir> قابل دسترسی است.

شماره کتاب‌شناسی ملی: ۳۷۷۳۲۰۰

اندیشه اصلاح و راهبرد
وحدت و همبستگی
در جهان اسلام

بلامقدمه استاد محمد تقی جعفری

جلد اول

ناشر: سید احمد موثقی

ناشر: دانشگاه تهران

بیت
۱۳۹۴

اندیشه اصلاح و راهبرد وحدت و همبستگی در جهان اسلام / ج ۱

با مقدمه‌ای از استاد محمد تقی جعفری

• نویسنده: دکتر سید احمد موثقی (دانشیار دانشگاه تهران)

• ناشر: مؤسسه بوستان کتاب

(مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)

• لیتوگرافی، چاپ و صحافی: چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب

• نوبت چاپ: اول / ۱۳۹۴ • شمارگان: ۱۱۵۰ • بها: ۴۰۰۰۰ تومان

تمامی حقوق © محفوظ است

printed in the Islamic Republic of Iran

♦ دفتر مرکزی: قم، خ شهدا (صفائیه)، ص پ ۹۱۷ / ۳۷۱۸۵، تلفن: ۳۷۷۴۲۱۵۵-۷، فاکس: ۳۷۷۴۲۱۵۴، تلفن پخش: ۳۷۷۴۳۴۲۶

♦ فروشگاه مرکزی: قم، چهارراه شهدا (عرضه ۲۰۰۰ عنوان کتاب با همکاری ۱۱۷۰ ناشر)

♦ فروشگاه شماره ۲: تهران، میدان فلسطین، خ طوس، کوچه تبریز، پلاک ۳۰، تلفن: ۸۸۹۵۶۹۲۲

♦ فروشگاه شماره ۳: مشهد، چهارراه خسروی، مجتمع پاس، جنب دفتر تبلیغات اسلامی شعبه خراسان رضوی، تلفن: ۲۲۳۳۳۷۲

♦ فروشگاه شماره ۴: اصفهان، چهار راه کرمانی، جنب دفتر تبلیغات اسلامی شعبه اصفهان، تلفن: ۳۲۲۲۰۳۷۰

♦ فروشگاه شماره ۵: اصفهان، میدان انقلاب، جنب سینما ساحل، تلفن: ۳۲۲۲۱۷۱۲

♦ فروشگاه شماره ۶: قم، خیابان معلم، مجتمع تاشران، طبقه همکف، پلاک ۳۷، تلفن: ۳۷۸۴۲۵۹۰-۹۲

♦ فروشگاه کودک و نوجوان: قم، چهارراه شهدا، نبش خیابان ارم، تلفن: ۳۷۷۴۳۱۷۹

پست الکترونیک مؤسسه: E-mail: info@bustaneketab.com

جدیدترین آثار مؤسسه و آشنایی بیشتر با آن در وب سایت: <http://www.bustaneketab.com>

با قدردانی از همکاری که در تولید این اثر نقش داشته‌اند:

• اعضای شورای بررسی آثار • دبیر شورای کتاب: دوازه اهنگر • سرپرستار: ابوالفضل طریقه‌دار • جکیده عربی: حبیب العسماوی • جکیده انگلیسی: یحیی داوری
• فیبا: مصطفی محفوظی • حروفنگار: منا حمیل‌پور • اصلاحات حروفنگاری: منصوره حسینی‌مجدد • صفحه آرایی: حسن محمدی و احمد مؤمنی • نمونه‌خوانی:
ابوالحسن مسیب‌نژاد و ابوالفضل سلیمانی • کنترل نمونه‌خوانی: محمدجواد مصطفوی • بازخوانی نهایی متن: مرتضی عراقی • کنترل فنی صفحه‌آرایی: سیدرضا
موسوی‌عنتی • کارشناس طراحی و کرافیک و طراح جد: مسعود نجابی • مدیر تولید: عبدالهادی اشرفی • اداره آماده‌سازی: حمید رضا نموری • اداره چاپخانه: مجید
مهدوی و سایر همکاران لیتوگرافی، چاپ و صحافی.

رئیس مؤسسه
اسماعیل اسماعیلی

فهرست مطالب

۱۳	مقدمه مرحوم استاد محمد تقی جعفری
۱۳	امت واحده اسلامی
۱۳	تعریف معنای کلی دین
۱۵	ریشه امت اسلامی
۱۵	الف) عوامل اساسی گرایش به دین اسلام
۱۹	ب) ریشه اصلی دین اسلام
۲۰	شماره آیات مربوط به لزوم فعالیت های عقلی و حکمی
۲۳	مبنای وحدت امت اسلامی
۲۷	طریق رسانیدن فطرت انسانی با دین فطری به کمال خود
۲۹	وحدت امت اسلامی و طرق وصول به آن
۳۱	الف) اختلاف معقول
۳۲	ب) اختلاف نامعقول
۳۴	ج) انواع وحدت
۳۵	۱. وحدت مطلق
۳۵	۲. وحدت مصلحتی عارضی
۳۶	۳. وحدت معقول
۳۹	مقدمه مؤلف

فصل اول: وحدت اسلامی در منابع اصیل اسلامی

۴۹	جامعه عرب قبل از اسلام
۵۳	وحدت اسلامی از دیدگاه قرآن
۵۴	وحدت و کثرت در نظام آفرینش
۵۶	وحدت نوعی و انسانی
۵۷	علل و عوامل تفرقه از دیدگاه قرآن (جنبه سلب و نفی و نهی)
۵۹	۱. ولایت شیطان و استکبار
۶۰	۲. ولایت طاغوت و مستکبران
۶۲	۳. ولایت بیگانگان، اهل کتاب، کفار و ظالمین و.....
۶۸	تعبیرات گوناگون قرآن در ذم تفرقه و تنازع
۷۳	عوامل و مبانی وحدت در قرآن (جنبه ایجاب و اثبات و امر)
۷۴	۱. توحید و تعالیم انبیای الهی = وحدت دینی و الهی
۸۰	۲. ولایت خدا و رسول و اولی الامر
۸۳	۳. قسط و عدل، امر به معروف و نهی از منکر
۸۵	۴. تولی و تبرئ
۸۶	۵. اعتصام به حبل الله
۸۸	وحدت اسلامی در سنت
۹۶	خانواده، قومیت و نژاد از دیدگاه پیامبر اکرم ﷺ
۱۰۰	سیره پیامبر ﷺ
۱۱۲	پیمان‌ها و قراردادهای راهبرد اصیل پیامبر ﷺ در سیاست خارجی
۱۱۲	حلف جاهلیت
۱۱۲	۱. حلف قبایل
۱۱۵	۲. حلف تابعیت
۱۱۶	۳. حلف موالات
۱۱۸	پیمان‌های اسلامی
۱۲۳	قرارداد مکتوب، منشور و دستورالعمل پیامبر ﷺ برای تشکیل «امت واحده»

سیره ائمه اطهار علیهم‌السلام	۱۳۷
راه و روش علمای شیعه و سنی در زمینه وحدت اسلامی و تفاهم و تقریب میان مسلمانان.....	۱۶۳
وحدت و تفرقه در نهج البلاغه.....	۱۶۹
۱. وحدت و یگانگی امت، دست آورد مهم نبوت رسول اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم	۱۷۱
۲. نقش وحدت و تفرقه در تعالی و سقوط امت‌ها.....	۱۷۳
۳. ضرورت پرهیز از تفرقه و ایجاد وحدت و تجویز و تأکید حضرت نسبت به آن.....	۱۷۷
۴. شیوه‌ها و راه‌های برخورد با مسائل اختلافی و حل آن‌ها.....	۱۷۹

فصل دوم: زمینه و سابقه تاریخی وحدت و تفرقه در جهان اسلام

الف) تحولات داخلی جهان اسلام و روابط غرب مسیحی با مسلمانان.....	۱۸۶
۱. دوران بنی امیه و بنی عباس تا زمان جنگ‌های صلیبی (۱ - ۷/۵ - ۱۱ م).....	۱۸۶
۲. دوران جنگ‌های صلیبی و هجوم مغول (۵ - ۱۱/۵ - ۱۵ م).....	۱۸۹
هجوم مغولان و سقوط خلافت بغداد.....	۱۹۶
۳. دوران حاکمیت سه قدرت عمده مسلمانان عثمانی، ایران و هند (۹ - ۱۲/۵ - ۱۸ م).....	۲۰۱
ب) آغاز تهاجم استعماری غرب و واکنش اصلاحی و پان اسلامی عثمانیان.....	۲۱۴
سابقه دعوی خلافت.....	۲۱۴
حملة ناپلئون به مصر.....	۲۲۰
مسئله شرق و واکنش اصلاحی و پان اسلامی عثمانی‌ها.....	۲۲۴
ج) دوران عبدالحمید دوم و سیاست پان اسلامیسیم.....	۲۳۶
ادامه فعالیت‌های اصلاحی و پان اسلامی.....	۲۳۶
اوج گیری جنبش‌های ناسیونالیستی، جدایی خواه و استقلال طلب.....	۲۴۶
عبدالحمید دوم و سیاست پان اسلامیسیم.....	۲۵۵
آلمان و سیاست پان اسلامی عبدالحمید دوم.....	۲۶۵
جنبش ترکان جوان و حاکمیت پان ترکسیم.....	۲۶۷
د) پان اسلامیسیم در دوران حکومت ترک‌های جوان.....	۲۷۱
سیاست متناقض پان اسلامی و پان ترکی.....	۲۷۱

۲۸۰	اعلان جهاد امپراتوری عثمانی.....
۲۹۳	آلمان و سیاست پان اسلامی ترک‌ها در جنگ اول جهانی.....
۲۹۷	شکست نهایی پان اسلامیسم ترک‌ها، حاکمیت ناسیونالیسم ترک و الغای خلافت.....
۳۰۴	ه) جنبش پان اسلامیسم از دیدگاه نویسندگان غربی و مارکسیست.....

فصل سوم: سید جمال الدین حسینی،

بزرگ‌منادی وحدت مسلمانان و یک‌پارچگی جهان اسلام

۳۱۵	الف) واکنش‌های مختلف فکری - سیاسی در جهان اسلام.....
۳۱۷	۱. پیروی از تمدن غرب و غرب‌گرایی (تجدد).....
۳۲۰	۲. احیا و بازسازی تفکر دینی (اصلاح‌طلبی دینی).....
۳۲۶	ب) اتحاد اسلامی در اندیشه سیاسی سید جمال الدین.....
۳۲۸	علل و عوامل تفرقه و ضعف مسلمانان.....
۳۲۸	۱. ترک فضایل اخلاقی و رسوخ اوصاف رذیله.....
۳۳۲	۲. فاصله گرفتن از اسلام اصیل و اولیه و نفوذ خرافات و بدعت‌ها در عقاید مسلمانان.....
۳۳۳	۳. قومیت‌گرایی و تعصبات قومی و نژادی.....
	۴. عقیده بدون عمل و مسئله نفاق، قطع رابطه و عدم همکاری میان علما و زمامداران و.....
۳۳۵	مسلمانان بلاد.....
۳۳۷	۵. جدایی دین از سیاست و تبدیل خلافت به سلطنت.....
۳۴۰	۶. فرقه‌سازی و فرقه‌گرایی.....
۳۴۱	۷. استبداد داخلی.....
۳۴۲	۸. استعمار خارجی.....
۳۴۴	۹. جهل و بی‌خبری و عقب‌ماندگی در علوم و فنون.....
۳۴۵	شیوه‌های رفع موانع و زمینه‌سازی برای نیل به وحدت مسلمانان.....
۳۴۵	۱. کسب فضایل اخلاقی و تحکیم مبانی تربیتی و فرهنگی جامعه اسلامی.....
۳۴۷	۲. مبارزه با استعمار فرهنگی (خودباختگی در برابر غرب و بحران هویت).....
۳۴۹	۳. پیوند دین و سیاست و تأکید بر تعصب دینی.....

۳۵۴	۴. مبارزه با استبداد داخلی و برقراری حکومت قانون
۳۵۸	۵. مبارزه با استعمار خارجی
۳۶۰	عوامل وحدت و پیشنهادات سید جمال
۳۶۸	ج) فعالیت‌های سید جمال‌الدین در راه تحقق اتحاد اسلامی
۳۶۹	مرحله اول دعوت اتحاد اسلامی سید جمال: دوران عروة الوثقی
۳۸۴	مرحله دوم دعوت اتحاد اسلامی سید جمال: دوران همکاری با سلطان عبدالحمید دوم
۳۸۷	نامه سید جمال به سلطان عثمانی
۳۹۲	انگلستان و طرح اتحاد اسلامی سید جمال
۳۹۶	روسیه و طرح اتحاد اسلامی سید جمال
۴۰۵	اتحاد اسلامی سید جمال و امپراتوری عثمانی (سلطان عبدالحمید دوم)

فصل چهارم: اندیشه اصلاح و راهبرد وحدت در مصر، سوریه و عربستان

۴۱۷	شیخ محمد عبده
۴۳۹	سید محمد رشید رضا
۴۶۱	عبدالرحمن کواکبی (۱۲۷۱ - ۱۳۲۰ هـ / ۱۸۵۴ - ۱۹۰۲ م)
۴۶۷	اتحاد اسلامی در طبایع الاستبداد
۴۸۰	اتحاد اسلامی در «ام‌القری»
۴۸۹	مؤتمرها و کنگره‌های اسلامی
۴۹۹	وها بیت و کنگره یا کنفرانس اسلامی
۵۱۱	سایر مؤتمرها یا کنگره‌ها و سازمان‌های بین‌المللی اسلامی
۵۲۱	علی عبدالرازق
۵۲۸	جنبش اخوان المسلمین
۵۳۳	مواضع فکری و دیدگاه‌های پان‌اسلامی بناء و اخوان
۵۵۸	جمعیت دارالتقريب و همبستگی مذاهب اسلامی
۵۶۲	تاریخچه جمعیت دارالتقريب
۵۷۴	شیخ عبدالمجید سلیم

اهداف دارالتقريب	۵۷۹
علل و عوامل تفرقه يا موانع تقرب	۵۹۳
اركان، مباني و عوامل وحدت مسلمانان و تقرب مذاهب اسلامي	۶۰۹
راه و روش تقرب و «همبستگی در مسائل اختلافی»	۶۲۶
اقدامات دارالتقريب	۶۵۵
۱. فتح باب اجتهاد و جواز پیروی از سایر مذاهب اسلامی	۶۵۵
۲. فقه مقارن	۶۵۶
۳. ایجاد ارتباط و همبستگی بین رؤسای شیعه و سنی	۶۵۷
۴. شرکت و همکاری با کنگره‌های اسلامی در راه همبستگی	۶۵۹
۵. انتشار مجله رساله الاسلام	۶۶۱
۶. معرفی شیعه به وسیله انتشارات دارالتقريب	۶۶۲
۷. تفسیر قرآن کریم به دور از تعصب فرقه‌ای توسط شیخ شلتوت	۶۶۳
۸. صدور فتوای تاریخی به کشورهای اسلامی مبنی بر جواز پیروی از مذهب شیعه	۶۶۳
۹. اقدام به جمع‌آوری روایات اهل بیت و احادیث مورد اتفاق در یک کتاب	۶۶۵
۱۰. نظارت بر کتاب‌ها و جلوگیری از کتاب‌های تفرقه‌انگیز	۶۶۶
شیخ محمد ابوزهره و وحدت اسلامی	۶۶۷
ضرورت وحدت	۶۶۸
ریشه‌ها و علل و عوامل تفرقه يا موانع وحدت	۶۷۱
عوامل و ویژگی‌های وحدت اسلامی	۶۷۵
راه‌حل‌ها و پیشنهادهاى عملی جهت تحقق وحدت فرهنگی، سیاسی و اقتصادی اسلامی	۶۷۹
نمایه	۶۸۹
آیات	۶۹۱
روایات	۶۹۵
اعلام	۶۹۸

مقدمه مؤلف

هجوم و سیطره استعمار غربی بر جهان اسلام که به شیوه‌ای گسترده و جهانی عمل کرده و دارای ابعاد، آثار و عوارض فراوان و همه جانبه و طولانی در فکر، فرهنگ، سیاست، اقتصاد و اجتماع مسلمانان و جهان سومی‌ها بوده، برخلاف تهاجمات و لشکرکشی‌های گذشته نظیر حملات مغول و تاتار، مقطعی، محدود، سطحی، فیزیکی و نظامی صرف نیست و ریشه در تحولات عمیق داخلی اروپا از رنسانس به بعد دارد که با انقلاب صنعتی خود، گشودن بازارها و استفاده از مواد خام و منابع طبیعی بلاد دیگر را دنبال کرد.

در این میان، هضم و جذب مسلمانان و جهان اسلام، به دلیل ریشه‌های تاریخی و سیاسی عمیق و پایدار، از اهداف اساسی دولت‌های استعماری غرب، به ویژه آمریکا، انگلیس و فرانسه، بوده که در مقاطعی و با نوساناتی روسیه و بعد شوروی نیز چه همراه آنان و چه در رقابت با آن‌ها، به شکلی خاص خود این‌گونه اهداف را دنبال نموده است. در عصر ماشین، اتم و کامپیوتر و اطلاعات، رقابت‌های تسلیحاتی قدرت‌های جهانی، جنگ سرد، و حتی دوران تشنج‌زدایی (دِتانِت) و همزیستی مسالمت‌آمیز و در پایان جنگ سرد و در عصر جهانی شدن، آنچه که هم‌چنان قربانی

سیاست‌های جهانی می‌شود کشورهای عقب‌مانده جهان سوم می‌باشند که مسلمانان بلاد نیز از این قبیل‌اند.

دولت‌های انگلستان و بعد آمریکا، هرگونه موانعی را از سر راه خود برداشته و در سطح جهان با آن موانع برخورد کرده و با شناسایی و مطالعه گسترده در اوضاع احوال، روحیات و اعتقادات، جغرافیا، جامعه، اقتصاد و فرهنگ ملت‌ها، به کمک دانش و کارشناسی خود، به ویژه در علوم انسانی و با نگرش به سابقه تاریخی مسائل و موارد، راه حل‌های جدید و متناسب با زمان را اتخاذ می‌کنند.

اما اسلام و مسلمانان با ریشه و سابقه‌ای ۱۴۰۰ ساله و با نیرو و جمعیتی بیش از یک میلیارد نفر، در قرون اولیه خود در اوج تمدن و فرهنگ و اقتدار بودند و دوران باعظمت و افتخاری بر آن‌ها گذشته که دنیای غرب در شکل‌گیری تمدن خود از آن بسیار الهام گرفت و سپس در برابر جهان اسلام قرار گرفت. به همین جهت به دنبال تحولات داخلی اروپا، غرب مرحله به مرحله براساس تحولات تدریجی و درونی جهان اسلام، پیشروی کرد و با رکود و جمود و به خواب رفتن مسلمانان در قرون اخیر و تحلیل قوای آن‌ها به واسطه فاصله گرفتن از اسلام اصیل و تفرقه و تنازع داخلی، هجوم خود را آغاز نمود که در مقابل، مسلمانان با بیداری تدریجی و با بهره‌گیری از تعالیم عالیة اسلام در صدد مقابله با این تهاجم برآمدند.

در دوران حاضر، مسلمانان با جمعیتی بیش از یک میلیارد و قلمروی بس وسیع و پهناور و مناطق جغرافیایی و سوق‌الجیشی بسیار حساس، نظیر خلیج فارس و کانال سوئز، با ثروت‌ها و ذخایر زیرزمینی و روی‌زمینی فراوان، هم‌چنان در موضع ضعف و انفعال قرار دارند و علی‌رغم تلاش‌ها و مجاهدات مصلحان دینی و سیاسی، هنوز نتوانسته‌اند از این وضع فلاکت‌بار و ذلت و خواری ناشی از آن به در آیند. صهیونیسم و دولت اسرائیل با بی‌رحمی تمام بر فلسطین و لبنان و بلاد اسلامی دیگر می‌تازد. بعد از تجزیه عثمانی، کشورهای کوچک مسلمان با دولت‌های دست‌نشانده و قبضه

سیاست، اقتصاد، فرهنگ و ارتباطات و حتی مقدسات مذهبی و دینی مسلمانان، نظیر بیت المقدس و حرمین شریفین توسط شرکت های فراملیتی، با تفرقه و پراکندگی و فقدان اراده جمعی، نتوانسته اند از ضعف و زوال رهایی یافته و پیشرفت کنند.

بنابراین بر ماست که با طرح و بررسی واکنش های فکری - سیاسی مصلحین، متفکرین و نهضت های جهان اسلام در دو - سه قرن اخیر در برخورد با مسئله غرب و سلطه استعمار و مطالعه و بررسی تزه های اصلاحی و راه حل های پیشنهادی آن ها، ضمن بهره گیری از مکتب نجات بخش اسلام و آرا و نظریات مفید و سازنده رجال دینی و سیاهی و تجارب مسلمانان بلاد، جهت گیری های سیاسی - راهبردی حال و آینده جهان اسلام را ترسیم، تدوین و ارائه نماییم.

بر همین مبنا، مطالعه و تحقیق درباره وحدت و تفرقه مسلمانان و مسئله اتحاد اسلامی را که بخش مهمی از پیشنهادها و راه حل ها و تزه های اصلاحی مصلحین و دین مقدس اسلام است، انتخاب نموده و در این کتاب در صدد طرح دوباره و تحلیل و تجویز آن برآمده ایم. گفتنی است که انقلاب اسلامی ایران به نحو برجسته ای زمینه طرح و تجویز این راه حل و تحقق این آرمان نجات بخش را فراهم کرد و آن را از شعارها و مقاصد اساسی خود قرار داد که به واسطه تداوم و گسترش پیام آن در سطح جهان اسلام، از ضروری ترین برنامه های قابل اجرا و عمل در مراحل کوتاه مدت، میان مدت و دراز مدت و در ابعاد مختلف فکری، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی می باشد.

وحدت اسلامی، از مهم ترین ایده ها و آرمان هایی است که مسلمانان جهان از صدر اسلام تا کنون، بر مبنای تعالیم عالیة اسلامی و دیانت حق توحیدی، پی گیر آن بوده و به عنوان یک تز و نظریه یا یک راهبرد و برنامه، در ابعاد و اشکال مختلف، متناسب با مقتضیات زمان، آن را ارائه نموده اند.

در این مورد در متن منابع اصیل اسلامی، به ویژه در قرآن کریم و آیه هایی چون

«امت» و «امت واحده» به کار رفته است و در فقه و حقوق بین الملل اسلامی تحت عنوان «دارالاسلام» و در اخلاق و اعتقادات اسلامی با عناوینی چون «الفت اسلامی»، «اخوت اسلامی»، «برادری ایمانی و دینی»، «همبستگی» و «تعاون» اسلامی و در لسان رجال دینی و سیاسی و مصلحین مسلمان نیز به نام‌هایی چون «وحدت اسلامی»، «اتحاد اسلامی»، «امت محمدیه»، «وحدت مسلمانان» و یا به زبان اصطلاحات سیاسی روز، در قالب‌هایی چون «بلوک اسلامی»، «جبهه یا کنگره اسلامی» و «انترناسیونالیسم اسلامی» و خلاصه از زبان غربیان «پان اسلام» یا «پان اسلامیسم»، آمده و مطرح شده است.

در این کتاب، ضمن بررسی و تحقیق در نظریات و پیشنهاد‌های رجال دینی - سیاسی مصلحین درباره این موضوع، به هر یک از واژه‌های فوق و کاربرد آن‌ها نیز اشاره شده است. پاره‌ای از این واژه‌ها جنبه اخلاقی و فرهنگی دارند، مثل تعبیر «اخوت اسلامی» و دسته‌ای بیشتر فکری و اعتقادی‌اند مثل «امت اسلامی» و «امت واحده» (که در عین حال شامل جنبه‌های دیگر نیز می‌شود) و بعضی جنبه حقوقی و فقهی دارند مثل «دارالاسلام» و برخی نیز ابعاد سیاسی - اقتصادی قضیه را بیشتر می‌رسانند نظیر تعبیر «بلوک اسلامی» یا «انترناسیونالیسم اسلامی» و تا حدودی «اتحاد اسلامی». اما واژه‌هایی نیز وجود دارند که به طور کلی همه یا بسیاری از جنبه‌ها و ابعاد موضوع را در کوتاه مدت و میان مدت در بر می‌گیرند و در حال حاضر مناسب‌تری دارند نظیر وحدت اسلامی که در مقایسه با «وحدت مسلمانان» به ترتیب بر حسب دیدگاه سیاسی - اعتقادی یا دیدگاه سیاسی - اجتماعی مصلحین به کار گرفته شده‌اند. اگرچه در دراز مدت و در نهایت تعبیر جامع و شامل فقهی، حقوقی، اعتقادی و سیاسی چون «دارالاسلام»، «امت»، «امت واحده» یا «انترناسیونال اسلامی» نیز همه ابعاد و جنبه‌های موضوع را می‌رسانند.

موضوع کتاب، امر مهمی است که همواره در تاریخ تفکر سیاسی و اجتماعی

ملت‌های مسلمان، مصلحین، متفکرین و رهبران و نهضت‌های اسلامی به عنوان یک تز یا نظریه و یا راهبرد و یا کلاً به عنوان یک راه حل اساسی و حیاتی در برابر تهاجمات گسترده و همه جانبه خارجی و برای پیشرفت مسلمانان طرح و تجویز شده است. هدف ما در گزینش این موضوع تحقیق نیز در همین راستا قابل تبیین و تشریح می‌باشد. آنچه که بیش از هر چیز در انتخاب این موضوع مورد توجه قرار گرفته طرح دوباره و تجزیه و تحلیل علمی آن و تحقیق در ریشه‌ها، علل، دلایل و عوامل وحدت و تفرقه و نیز ابعاد و اشکال، ماهیت و محتوی، نقش و تأثیر و آثار و نتایج وحدت و تفرقه در حیات و تجربه فکری - سیاسی و اجتماعی مسلمانان از طریق تفحص در مکتب اسلام، تاریخ سیاسی و اندیشه سیاسی مسلمانان به ویژه در سده‌های اخیر، با بهره‌گیری از مفاهیم، مبانی و متدهای رایج در علوم سیاسی و در نهایت تبیین و تدوین برنامه‌های مقدماتی، مراحل، ابعاد و اجزای راهبرد وحدت اسلامی متناسب با مقتضیات زمان به خصوص در موقعیت حساس کنونی جهان اسلام و ارائه راه حل‌ها و پیشنهادهای اجمالی در این باره به دست اندرکاران و رجال دینی - سیاسی ایران اسلامی و جهان اسلام می‌باشد.

تز اصلی و «مسئله» اساسی در این تحقیق این است که مسلمانان به گاه ضعف و احساس خطر و هنگامی که خود را در معرض تهاجمات قدرت‌های سلطه جوی بیگانه می‌بینند، به طرح و توصیه این موضوع می‌پردازند ولی هنگامی که در موضع قدرت و برتری در سطح جهانی قرار می‌گیرند، کمتر پی گیر آن می‌شوند. استدلال اصلی در این جا این است که یک رابطه معکوسی میان ضعف و شکست و وحدت و یک پارچگی از یک طرف و میان قدرت و برتری و تفرقه و جدایی از طرف دیگر وجود دارد که این رابطه معکوس یک واقعیت جامعه شناختی در جامعه اسلامی و در سطح روابط قدرت‌های حاکم مسلمان است. به تعبیر دیگر، مسلمانان جهت جبران ضعف و شکست خود در مقابل قدرت‌های بیگانه و برای ایستادگی در برابر آن‌ها به

موضوع وحدت و همبستگی در صفوف داخلی می‌پردازند. هنگامی هم که قوی و قدرتمند بودند، جهل و غفلت به آن‌ها دست داده و به تفرقه و تنازع داخلی مشغول شدند.

البته از نظر منطقی و در اصل، تفرقه ضعف و ذلت می‌آورد و وحدت، قدرت و سیادت، و از این جهت یک رابطه مستقیم و ضروری میان تفرقه و ضعف و نیز وحدت و قدرت وجود دارد. به همین دلیل مسلمانان برای جبران ضعف‌های خود به وحدت متوسل می‌شوند، چون وحدت آن‌ها باعث قدرت، تفوق و سیادتشان خواهد شد؛ منتهی هنگامی که به قدرت و سیادت می‌رسند جهل و غفلت باعث می‌شود که با یکدیگر درگیر شده و دوباره به حالت گذشته برگردند و این یک قاعده کلی در همه جوامع و در همه زمان‌ها می‌باشد.

در عین حال، منظور این نیست که تنها عامل ضعف و ذلت تفرقه بوده و یا تنها عامل قدرت و سیادت وحدت، بلکه با توجه به پیچیدگی‌های جهان امروز و در عصر ماشین و صنعت و تکنولوژی و اقتصاد، عوامل و عناصر فراوانی بر انسان و اراده‌های انسانی و روابط و مناسبات جوامع و ملت‌ها، به طور عام تأثیر می‌گذارند که در صورت جهل و غفلت از آن‌ها و نپرداختن به آن امور، که طرح آن‌ها از حوصله این رساله خارج است، نارسایی‌های فکری - فرهنگی، سیاسی - اقتصادی و اجتماعی جامعه اسلامی تشدید شده و تزوحدت و همبستگی به صورتی خام، شعاری، ناقص و سطحی و لذا بی‌نتیجه خواهد بود.

با این وجود مسئله وحدت از مهم‌ترین امور، به ویژه برای ملت‌های جهان سوم می‌باشد که با اشتراک دردها و گرفتاری‌ها و داشتن نارسایی‌ها و مسائل مشترک می‌توانند و باید در پیوند با یکدیگر عمل بکنند. این امر در مورد ملت‌های مسلمان جهان سوم به واسطه نقش محوری و تعیین‌کننده مکتب‌های بخش اسلام، به طریق اولی، صادق بوده و طبیعی است که به اقتضای عقل، منطق و پیرو تعالیم اسلام در

شرایط حساس کنونی مسلمانان جهان، نه به صورت مقطعی، سطحی، احساسی و شعاری، بلکه به طور مداوم و ممتد و عمیق و اصولی، چه در هنگام ضعف و در موضع دفاع و چه در هنگام قوت و در موضع برتر، برحسب طبیعت اولیه و فطرت توحیدی و اسلامی و انسانی خود، طرح اتحاد و همبستگی را ریخته و با اجرا و اعمال آن، مشکلات داخلی و خارجی جهان اسلام را حل کرده و جوامع شرقی و «ناس» را به توحید و کمال و «سیر الی الله» دعوت کنند.

تذکر این نکته نیز ضروری است که بین دو نوع طرح وحدت و یگانگی باید فرق قائل شد. نوع اول در یک مسیر انحرافی و ارتجاعی قرار دارد؛ چرا که بر مبنای عوامل و عناصر غیر منطقی و غیر انسانی و قومی و مادی و صوری محض بنا شده و به انکار ملت‌ها و ادیان و مذاهب دیگر می‌انجامد، نظیر پان‌ژرمنیسم، پان‌عربیسم، پان‌ترکیسم و پان‌ایرانیسم. اما نوع دوم وحدت در یک مسیر انسانی، فطری و متمدنی قرار دارد، به خاطر این که مبتنی بر عوامل و عناصر انسانی، عام و جهانی می‌باشد، نظیر همین موضوع مورد بحث ما یعنی «وحدت اسلامی» در کامل‌ترین شکل و محتوای خود. نوع اول وحدت به ناسیونالیسم قومی، نژادپرستی و فاشیسم منجر می‌شود و نوع دوم به انترناسیونالیسم و یونیورسالیسم؛ اولی خاص‌گرایانه است ولی دومی می‌تواند عام‌گرایانه شود.

حوزه و قلمرو تحقیق و دامنه بحث از نظر موضوعی، بنابر ماهیت و محتوای اسلام، در مسلمانان خلاصه نمی‌شود، بلکه در مراحل تکامل یافته‌تر، وحدت پیروان ادیان آسمانی یا وحدت الهی و نیز وحدت مستضعفین یا جهان‌سومی‌ها یا جنوبی‌ها و نیز وحدت بشری و انسانی را هم در بر می‌گیرد، ولی با این حال محور اصلی و اساسی بحث، وحدت مسلمانان است.

از نظر زمانی و تاریخی، دامنه و حوزه تحقیق، محدود به قرون ۱۹م/۱۳ه و ۲۰م/۱۴ه هست، به دلیل این که طرح و بررسی همه‌آرا و افعال مسلمانان در این باره

در همه سده‌های اسلامی در این کتاب ممکن نیست، هرچند در یک مرور تاریخی به گذشته‌ها هم اشاره شده است. به علاوه درباره وحدت اسلامی در قرون گذشته، تا حدودی به مناسبت‌های مختلف تحقیق و پژوهش صورت گرفته است.^۱ ولی در خصوص این دو قرن، به خصوص با توجه به تهاجم استعماری و همه جانبه غرب و دولت‌های اروپایی بر جهان اسلام هم تحقیقات کمتری صورت گرفته و هم این‌که با هجوم غرب جدید و طرح «مسئله شرق» در قرون اخیر و تحولات بعدی، وحدت اسلامی به عنوان یک تز و نظریه یا راهبرد نجات‌بخش و راه‌گشا، مورد توجه و تأکید فراوان رجال سیاسی و دینی و نهضت‌های اسلامی قرار گرفته است. مهم‌تر آن‌که تجربه‌های مسلمانان در این دوره و آرا و افعال آنان در این مرحله با مقتضیات زمان و حال و آینده جهان اسلام سازگاری و ارتباط نزدیک‌تر و مهم‌تری دارد و قابل استفاده‌تر است. از نظر مکانی به دلیل محتوای مرام و مکتب جهانی اسلام، هیچ‌گونه محدودیتی لحاظ نشده، اگرچه مناطق مهم‌تر و با سابقه‌تر و برجسته‌تر جهان اسلام مورد توجه بوده‌اند.

این تحقیق در دو بخش و طی هفت فصل تنظیم شده است: در فصل‌های اول و دوم از بخش اول ابتدا مسئله وحدت و تفرقه در منابع اصیل و اولیه اسلامی و بعد زمینه و سابقه تاریخی وحدت و تفرقه در جهان اسلام، به ویژه و عمدتاً در دو قرن ۱۹م/۱۳ه و ۲۰م/۱۴ه، براساس تحولات درونی جهان اسلام و روابط غرب با مسلمانان، دولت‌های اروپایی و جهان مسیحیت با دول مسلمان و جهان اسلام از نظر سیاسی - دیپلماتیک، فکری - فرهنگی و اقتصادی - اجتماعی، بیشتر با عنایت به دوره امپراتوری عثمانی و به خصوص دوران سلطنت عبدالحمید دوم (۱۹۰۹ - ۱۸۷۶م/

۱. عبدالهادی حائری، دیپلماسی بر پیشینه تاریخی جنبش‌های اسلامی از مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه مشهد، سال چهاردهم، شماره چهارم و سال پانزدهم، شماره اول و دوم و شماره سوم، ص ۷۲۵ - ۷۹۲، ص ۳۵ - ۱، ص ۴۰۹ - ۴۴۴.

۱۳۲۷-۱۲۹۳ هـ) و سیاست پان اسلامی او،^۱ مورد بررسی قرار گرفته است. در فصل سوم اندیشه و عملکرد سید جمال الدین اسدآبادی به عنوان اولین و برجسته ترین مورد از مصلحان، متفکران و رجال دینی - سیاسی که در خصوص وحدت و یکپارچگی جهان اسلام تلاش نموده، طرح و بررسی شده است. در فصل چهارم اندیشه و راهبرد وحدت در مصر، سوریه و عربستان بررسی شده است.

در بخش دوم، از فصل پنجم تا هفتم، آرا و نظریات و عملکرد مصلحان، رجال دینی - سیاسی و نهضت های اسلامی در جهان اسلام به ترتیب در عراق و لبنان، در شبه قاره هند و در ایران تا دوره انقلاب اسلامی ایران و نهضت امام خمینی علیه السلام، در این باره مورد بررسی قرار گرفته است. روش تحقیق نیز در قسمت های نظری، جنبه بنیادی همراه با تحلیل محتوا و در قسمت های عملی و تجربی جنبه کاربردی داشته است و از منابع کتابخانه ای و اسناد و مدارک تاریخی استفاده شده است.

در خاتمه و نتیجه گیری نیز ضمن جمع بندی مطالب و با استناد به این تجارب و عوامل و عناصر وحدت در ابعاد مختلف در عصر حاضر، نظریه و تر اصلی نویسنده مطرح و سعی شده به طور نظری و منطقی و تحلیلی و نیز تجویزی شکل و محتوای طرح وحدت اسلامی متناسب با زمان و در قالب بلوک های منطقه ای، همراه با توصیه ها و پیشنهادها و ارائه طریق ها، تدوین و ارائه گردد. گفتنی است که در سال های گذشته، فصل های اول تا پنجم این کتاب در دو جلد با

۱. البته در قرن ۱۲/۱۸ هـ، نادرشاه افشار در ایران نیز به طور گسترده ای در سیاست خارجی خود، اتحاد اسلامی را پیش گرفت و تلاش هایی در این جهت نمود که در شرح سابقه اتحاد اسلامی، اشاره ای به آن خواهد شد ولی برای مطالعه و تحقیق بیشتر، در این باره، رجوع شود به: منبع سابق الذکر، شماره سوم ص ۴۰۹ - ۴۲۲ و نیز محمد حکیم باشی، پژوهشی درباره اتحاد اسلامی از دیدگاه سیاست خارجی نادر، ۱۳۶۰ و نیز: محمد محیط طباطبائی، نقش سید جمال الدین اسدآبادی در بیداری مشرق زمین، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، بی تا، ص ۸۵ - ۹۳.

عنوان «استراتژی وحدت در اندیشه سیاسی اسلام» توسط بوستان کتاب و فصل‌های ششم و هفتم با عنوان «اندیشه و استراتژی وحدت در شبه قاره هند و ایران» توسط دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ شده بود که اکنون همه آن فصول هفت‌گانه در دو مجلد به نام «اندیشه اصلاح و راهبرد وحدت و همبستگی در جهان اسلام» چاپ می‌شوند و نویسندگان سعی کرده تا آن‌جا که ممکن بوده ویرایش جدیدی از متن را انجام دهد. در این‌جا لازم است به پاس راهنمایی‌های ارزنده استاد فقید شادروان دکتر عبدالهادی حائری، یاد آن استاد گرانمایه تاریخ در دانشگاه فردوسی مشهد را گرامی بدارم و به روان پاکش درود و سپاس خود را بفرستم. هم‌چنین از لطف و مساعدت مرحوم استاد علامه محمدتقی جعفری در چاپ مقاله ارزشمندشان (که در اصل برای سمیناری در ژاپن نوشته شده ولی ارائه نشده بود) به عنوان مقدمه این کتاب، و نیز از راهنمایی‌های آیه الله عمید زنجانی و دکتر حسین بشیریه؛ تقدیر و تشکر می‌کنم. از دست‌اندرکاران تولید مؤسسه بوستان کتاب به خاطر انتشار این اثر سپاس گزارم.

احمد موثق

پاییز ۱۳۸۹